

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Orta Çağ Avrupası'ndaki hayır işlerinin ya da hayır kurumları kültürünün kökleri de Antik döneme uzanıyor mu hocam?

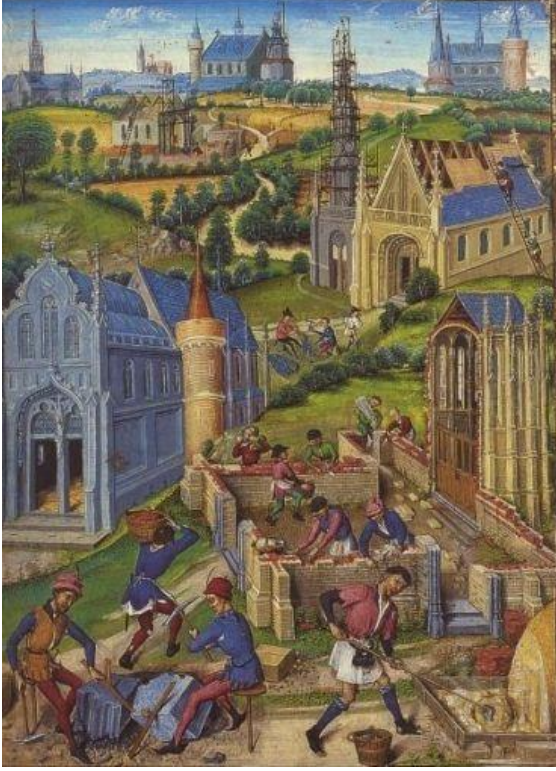
Antik Roma'ya, Antik Yunan'a, hatta ve hatta Asur ve Babil'e kadar bile uzanıyor. Vakıf benzeri kurumlar ve kültürel ortam Batı'dan önce Doğu'da görülüyor ve çeşitli vasıtalarla Batı'ya geçiyor. Antik Yunan ile başlayacak olursak bu dönemde vakıf benzeri kurumların zenginler tarafından kurulduğunu görüyoruz. Bahsi geçen kurumların dini olması gibi bir şart yok, dini de olabilirdi, okul gibi din ile alakasız da olabilirdi. Bu kurumların giderleri de zenginler tarafından karşılanıyordu. Genellikle arazi bağışlıyorlardı. En çok yoksullar ve eğitim için faaliyet gösteriyorlardı. Tam anlamıyla vakıf değillerdi ama vakfiye benzeri bir belgeleri olabiliyordu. Bağış yapan kişi mallarını sonsuza kadar da bağışlayabilirdi, ben ölünce varislerim karar versin de diyebilirdi yani vakfedilen mallarda varislerin hakkı saklıydı.

2- Antik Roma'da durum nasıldı?

Klasik Roma kültüründe vakıf bilinmiyordu, aslında tüzel kişilik diye bir şey yoktu. Genel olarak örf ve âdete göre davranılıyordu. Roma'da hukuki kişilik de çok geç olduğu için kişi malını vakfedemiyor, hibe edebiliyor ya da miras bırakabiliyordu. Bu döngüyü kıran şey Hıristiyanlık'ın kabulü oldu. Hıristiyanlık resmi din olduktan sonra hem hayır işleri arttı hem de kurumsallaşma görüldü. Vakfa miras bırakılabilmesi için onun hukuken miras bırakılabilir bir şahıs gibi kabul edilmesi de gerekiyordu. İlk kanunlarda bunu kabul ettiler. Durumun hukuki bir statü kazanması hayır işlerini artırdı. Vasiyet tarzı vakıflar ilk olarak Cumhuriyet döneminin sonlarında görüldü. Vakfiyeleri de vardı. Zenginlerin kurduğu vakıflarda yoksullara yiyecek dağıtılıyordu. Vakfedilen mallar geri alınabiliyor ya da sonradan varisler malları isteyebiliyordu.

3- Anlaşılan Hıristiyanlık bu alanda da çok etkiliydi. Ne tür bir etkisi oldu?

Hıristiyanlık öncesi Roma'da hayır işleri, kişinin toplum içindeki statüsünü yükseltmek, saygınlık elde etmek için yaptığı şeylerdi. Bir kurumsallaşma yoktu. Saygınlık elde etmenin yollarından biri hayır işi yapmaktı. Dini yapılar ya da yoksullara yardım için para toplanabilirdi. En iyi kişi en çok bağışı yapandı. Sonrasında ise Hıristiyanlık yoksullara yardım etmeyi emrettiği için hayır kurumları kurulmaya başlandı. Bunlar tam olarak modern vakıf gibi değillerdi elbette ama ilk örnekleriydiler. Hayır işi yapmak dini bir gereklilik haline geldi. Öbür dünyada güzel bir yer edinmenin yollarından biriydi. Dolayısıyla insanlar artık sadece saygınlık için değil öbür dünya için de bu işlere eğildiler. Hıristiyanlık yayıldıkça hayır işleri çeşitlendi. Yoksullara bakım, öğrencilerin okutulması, sağlık hizmetleri, kilise, manastır inşası hayır işleri arasında sayılabilir ve artarak devam etmiştir.

Bir Elyazmasında Kilise İnşası Tasviri

4- Dönem yazarları bu konuda neler yazmışlar?

Her Hıristiyan yazar, yardımseverliğin birinin komşusuna olan sevgisini göstermesinin Tanrı sevgisinin yeryüzündeki yansıması olduğunu kabul ediyordu. Bu erdemlerin en büyüğüydü. Kilise babalarına göre her şey herkesindi. 14. yüzyılda Ockhamlı William da aynı savunuyordu, ona göre kişisel malvarlığına sahip olmak bir ayrıcalık değildi, fakirlere karşı özel bir sorumluluk demektir. Milano Piskoposu Ambrosius zengin birinin mallarını istediği gibi elden çıkaramayacağını ama fazla mallarını başkalarına yardım için kullanması gerektiğini söylüyordu. Pek çok düşünür dünyevi mallara sahip olmanın tehlikeleri konusunda hemfikir. 12. yüzyılda Parisli teolog Peter Comestor zenginliği dindarlığın en büyük tehlikesi olarak görürken, Kardinal Robert Pullen hayırseverliği erdemin tek kaynağı kabul ediyordu. 13. yüzyıl kilise hukukçularına göre aşırı zengin olmak suçtu. Aquinolu Thomas fazla mal ya da paranın sürekli dağıtılmasını hatta bunun için baskı kurulmasını söylüyordu.

5- Peki Batı Roma yıkıldıktan sonra bu hayır kurumlarına ne oldu, sonuçta Hıristiyanlık hakimiyetini kaybetmedi.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla devlet geleneği ve kurumları çöktü ama Hıristiyanlık hâkimiyetini kaybetmek şöyle dursun güçlenerek yaşamaya devam etti. Kilise tek güç olarak kaldığı için halka yardım etme görevini de üstlendi zaten din de bunu gerektiriyordu. Kiliseler ilk etapta kendi mahallelerinin ihtiyaç sahipleriyle ilgilendiler. Halk zaten kiliseye vergi veriyordu, bu vergilerle halka yemek dağıtıldı. Kiliseler temel düzeyde sağlık hizmeti de sunuyor ve hatta eğitim konusunda da yardımcı oluyorlardı. Tam bir vakıf değillerdi ama vakıf gibi faaliyet

gösteriyorlardı. Bağlı buldukları kurum piskoposluklar aracılığıyla papalık idi. Manastır sistemi yerleşene kadar bu durum böyle devam etti.

6- Manastırlar sistemde ne gibi bir değişikliğe sebep oldu hocam?

Orta Çağ Avrupası'nda manastırlar çok yönlü faaliyet gösterirler. Elyazması kopyalamadan, eğitime, sağlık hizmetlerinden ihtiyaç sahiplerine yardıma kadar çok geniş bir hizmet alanları vardır. 9. yüzyılda hayır işlerini kilise ve piskoposluklardan devralmış gibi görünüyorlar. Manastırlar kapılarında günlük olarak dağıtım yaparlardı ama sadece kapılarına yardım için gelenlere değil uzakta olup gelemeyenlere de yardım götürürlerdi. Düzenli olarak hasta ziyaretleri, muhtaçları belirleyerek yiyecek, giysi yardımı yaparlar, eğitim almak isteyenlere yardımcı olurlardı. Bunlar günlük rutinleri içindeydi. Ayrıca bu yapılar kalabalık olmayan uzak yerlerde kuruldukları için yolculara ya da hacılara da hem konaklama hem de beslenme anlamında hizmet etmişlerdir. Tüm bunları kendilerine vakfedilen mallar, araziler ya da gelirler sayesinde yürütüyorlardı. Orta Çağ Avrupası'nda manastır kurmak ya da bağışta bulunmak çok önemliydi. İdareler tarafından teşvik edilirdi. Özellikle kral ya da kraliçelerin kurdukları manastırlar çok zengindi çünkü gelirleri fazlaydı. İçinde balık havuzu olanlar bile vardı. Karolenjler döneminde de çok sayıda manastır kurulmuştur.

7- Hayır işleri konusunda Doğu'dan ya da İslam kültüründen etkilenme söz konusu muydu?

Evet, kesinlikle söz konusuydu. Bilim dünyasının çoğunluğu İslam kültüründeki vakıf kurumunun ya da hayır işlerinin Bizans'tan etkilendiği konusunda hemfikirdir. Bu çok normal sonuçta İslam kültürünün doğup geliştiği bölge Bizans ile yakın ilişki içindeydi ama zaten İslamiyet'in kendi özünde de ihtiyaç sahiplerine yardım olmazsa olmazdır. İkisi birleşince gelişmiş bir yardım geleneği ortaya çıkmış oluyor. Vakıf kurumları da ilk önce Doğu'da gelişmiş, buradan Batı'ya geçmiştir. Doğu'dan etkileşimin en yoğun yaşandığı dönem Haçlı Seferleri dönemidir çünkü bu dönemde, önceden kulaktan kulağa duydukları her şeyi gözlemlene, yaşama şansı bulmuşlardır. Vakıf müessesesi de bunlardan biridir. 11. yüzyıldan sonra Avrupa'daki vakıf artışının sebeplerinden biri de Haçlı Seferleri'dir.

8- Hep dini kurumlardan bahsettiniz, dini olmayan yardım kurumları yok muydu?

Vardı ama bunlar 12. yüzyıldan sonra kurulmaya başlanmıştır. Öncesinde eğitimli kişiler çoğunlukla din adamları olduğu için devlet kademesinde onlara görev verilmek zorunda kalınıyordu ancak Yüksek Orta Çağ'da yavaş yavaş dini liderler ile dünyevi liderler arasında çatışmalar başladı, kilisenin dogmalarının ya da tutumlarının yanlış olabileceği ortaya atıldı, artık din adamlarının baskıcı tutumları halkta ve liderlerde rahatsızlığa sebep oluyordu. İmparatorlar ve krallar, saraylarında ya da dışarıda dini özellikte olmayan okullar kurdular ve bu okullarda ruhban sınıf üyeleri değil, devlet kademesinde görevlendirmek üzere yetişkinler diye, burjuva sınıfının ya da zengin feodal beylerin çocukları eğitim almaya başladı. Bu kişiler sadece çocuklarını göndermekle kalmadılar, okulların ihtiyaçları için araziler de bağışladılar. Böylece bir tür vakıf oluşturdular. Üniversiteler de aynı şekilde kuruldu. Kendilerine ait gelirleri vardı. Örneğin Cambridge Üniversitesi konuyla ilgili bol kaynağın günümüze geldiği bir kurumdur. 13-

14. yüzyıllarda zenginlerin okul kurması ve arazi ya da gelir tahsis etmesi gelenek haline geldi. Zaten öğrencilerin çoğu fakir olduğu için yardımlarla okuyorlardı.

9- Hayır işleri sağlık alanında nasıl kendini gösterdi?

Dediğim gibi önceleri kiliseler sağlık hizmeti vermeye çalışıyordu, sonra 9. yüzyılda bu görevi manastırlar devraldı. 12. yüzyıla kadar hastane denince akla farklı türdeki yardım kurumları geliyordu. Az bir kısmı tıbbi tedavi uyguluyordu. Çoğu yiyecek, barınma ve ruhsal destek sağlayan sosyal yardım derneği idi. 1150-1250 arası hayır işlerinin devrime uğradığı dönem olarak kabul edilir. 13-14. yüzyıla kadar hastaneler yerel kurumlardı ve dini bir kurum olarak piskoposluklara bağlıydı, denetimlerini onlar yapardı ama bu tarihlerde sivil yönetimler başladı. Hastaneler sağlık hizmeti dışında, fakir ölülerin gömülmesi ya da ölüme mahkûm edilene yardım edilmesi gibi işler de yapıyordu. Ayrıca bazılarında ibadet yapılabilecek alan da vardı. Hastaneler için büyük bağışlarla vakıflar kuruluyordu. 14. yüzyılda Papa 5. Clement hastane kurulmasını teşvik etmek için papalık izni şartını kaldırdı, kişi evinin bir bölümünü ya da tümünü fakirlerin bakımına ayırabilir dedi. (*hospitalis domus potest edificari sine licentia episcopi, quilibet domum suam vel partem domus suae ad hospitalitatem pauperum disponere posset*) Dini hizmet verilecekse, şapel ya da kürsü konulmalı ve piskoposluktan izin alınmalıydı. Böylece iki tür hastane var oluyordu. İlkinin herkes, herhangi bir yerde kurabilirdi. Burada Ekmek-Şarap Ayini yapılabilir, günah çıkarılabilir ve cenaze düzenlenebilirdi. İkincisinde kilise izni ve piskoposluk gözetimi gerekliydi. Piskoposluk ruhsatının ardından papalık onayı alınırdı. Bu kurumlara piskoposluk yetkilileri tarafından ziyaretler düzenlenirdi ve bazı ayrıcalıkları olurdu. Hangi tür olursa olsun hastanelerin hepsi büyük bağışlarla kuruluyordu. Manastırlarda olduğu gibi hastane kapılarında da ihtiyaç sahiplerine yumurta, peynir, balık gibi gıda dağıtımları yapılıyordu. Bu dağıtımlar genelde yortu günlerinde oluyordu. Bazen kraliyet mensupları fakirlere dağıtılsın diye hastanelere ürün gönderirlerdi.

10- Hayır kurumlarına neler bağışlanabiliyordu?

En çok arazi bağışlanıyordu. Bu arazi vakfın ya da tesisin kurulacağı arazi de olabilirdi, gelirlerinin vakfa aktarılacağı arazi de olabilirdi. Fuar-panayırlar sırasında kurulan tezgâhlardan alınan kiralar, çiftliklerin kiralari ya da burada üretilen bazı ürünler, yollardan ya da köprülerden alınan geçiş ücretleri, şehir-kasaba sakinlerinin sahip olduğu bahçe ve hayvanlardan alınan vergiler, sadakalar ya da kiliseye verilen vergilerin bir kısmı da bağışlanabiliyordu. Bazı dullar ölen kocalarından kalanları bağışlıyordu. Elden para bağışı daha nadirdi.

11- Son olarak Roma'nın devamı mahiyetinde, Bizans vakıflarından da bahseder misiniz hocam?

Batı Roma yıkıldığında Doğu Roma'ya kurumlar bağlamında hiçbir şey olmadı, o devlet geleneğini sürdürdü, dolayısıyla vakıf kültürü ve kurumları da gelişerek devam etti. Burada vakıflar hukuki bir şahsiyet olarak kabul ediliyordu. Kişi varisleri olsa da, tüm mirasını ya da mirasının bir kısmını bağışlayabilirdi. Vakfiyelerinde yönetim organizasyonu, vakfın mal varlığını, hastane ise hastalara verilecek günlük gıda miktarlarını, manastır ise keşişlerin hayatını düzenleyen kuralları görebilirsiniz. Kiliseler Bizans'ta da yardım faaliyetlerini üstlenmişti. Ayasofya 1100 dükkân veya zanaat atölyesinin vergi gelirlerini alıyor ve bedava cenaze hizmeti sunuyordu. Bazı yetimhaneler, yaşlılar evi, hastane ve darülacezeler piskoposluklara ya da onlara bağlı kiliselere bağlıydı. Yine de çoğu yardım kurumu bağımsız dini kurumlardı. Vakıflar çoğu zaman vergiden muaf oluyorlardı. Bizans'ta vakıf kültürü ya da hayır işleri Batı'ya göre çok daha ileriydi.